

Позика

Михась Ткач

Майже всю ніч Настя не спала. Всяких думок було. Василь не виходив з голови: другий рік як війна скінчилася, а про нього жодної звістки. Боліло їй, що дітям взуття нема за що купити. А тут ще розпочалася кампанія по підписці на позику. Ходять щодня сільські керівники та вимагають, щоб підписувалася на ту суму, що вони хочуть. Вчора з'явилися — то й піч нетоплена залишилася. От, підписуйся їм на сто карбованців — і все! Так вимучили, що й до вечора не могла оговтатися. То де вже той сон візьметься?

Тільки очі звела, підхопилася, — а в небі золоті дими... Тішиться голубий ранок на причілку, ген за левадою палахкотить обрій червоно-червоно, а в саду, як сніг, білий туман — цвітуть вишні. І під вікнами той вишневий цвіт. І хата її, що під солом'яною стріхою, схилилася на один бік, наче розквітла. "Ой цвіту, цвіту!" — пораділа Настя. "Як перед війною..." — згадала. Похилилася на одвірок, важко зітхнула. Терпко запахли вдові той цвіт, і земля, що звільнилася з-під снігу, і хліб, якого вже давно не було на столі. "Сама їстиму макуху, а що дітям дам?" — застряло в грудях.

Підпалювала в печі — руки тремтіли. Хотілося як найшвидше витопити, бо зібралася сусідові Гнату город копати (відро картоплі обіцяв), а дрова не горіли. Принесла з околиці вчора в'язку сирих різок, то тільки димлять та й годі.

— Що оце його робити? — кинула з досади рогача в куток і похитнулася. Від недоїдання та важкої роботи так знесилася, що ноги вже не тримали. Якби хоч діти не дратували. Тільки прокинулися і почали сваритися. Не стрималася:

— Ось сидіть, бо як схоплю лозину, то мало не буде!

Хотіла вийти надвір, щоб знайти щось сухіше на підпал, коли це голоси під вікном. Підвела очі: ідуть від сусіда навпростець до її хати (навіть грядку не обійшли, що вчора скопала на цибулю) чоловіки — душ п'ять! "Бригада! Знову будуть силувати, щоб підписалася на позику!" — вжахнулася Настя. Хотіла запнути білу хустину, бо стояла біля печі в старенькій, і не встигла.

Двері враз широко розчинилися — всі п'ятеро чоловіків, зайшли до хати.

— Оце іди підпишися, молодице, як ми казали вчора, щоб не гаяти часу ні тобі, ні нам,— обізвався бригадир Архип Дубина. Він сів на ослін біля столу, дістав папери. Решта — голова сільради Федір Заїка, парторг Іван Малахій та ще двоє активістів, стояли серед хати.

— Підпишуся, Архипе, а тоді що? Торік згодилася на п'ятдесят, то ноги відходила на базар. Як неділя — торбу на плечі та й біжу до району. За літо діти молока не бачили — все продала. А що цього року продам, коли корова не доїться? Де візьму оті сто рублів? А ще податок треба сплатити, бо ніхто його не подарує. А діти голодні й босі — того ніхто не бачить. Не підпишуся, хоч до стінки ставте! — мовила роз'ятрено Настя, — і губи її затремтіли. Совала в печі горщики сюди-туди, аби трохи заспокоїтися.

— Ти, Насте, не гарячкуй. Ми тут не свою волю чинимо — державну,— каже Федір Заїка.—Усім тепер скрутно, а що зробиш? Я підписався на двісті.

— Тобі можна і триста заплатити — не обіднієш! — різонула жінка.— Ти ось живий, здоровий, а мій чоловік десь голову поклав. Діти твої не носять на плечах дрова, і збирати колоски ти їх не посилаєш. Ви поприходили з фронту, то що — в поле пішли працювати? На нас, вдовах, їдете. Онде троє сидять на печі,— що я їм завтра дам? — розходилася Настя.—Хіба підписатися, а тоді руки на себе накласти. Тоді ти, Архипе, будеш ростити отих нещасних сиріт.

— Ти не лякай нас. Бач, яка гостра на язик! — обірвав її балачки секретар Іван Малахій. Обличчя його побагровіло, в сірих очах заляк холод.— Не підпишешся — будеш город копати. І корову вилучимо з череди, щоб не ходила на колгоспне пасовисько. Підеш проти влади — худо буде.

Такий тон вразив Настю. Вона зблідла. Відчула, як всередині щось ніби повернулося, стислося серце.

— А що я не по правді живу? Чи злочин який вчинила? — образливо мовила.— Я вже ледь на ногах стою, в очах темніє, а день у день біжу у поле.

На ті слова ніхто не зважив, наче й не почули. Обступили жінку з усіх боків біля печі, далі тиснули.

— Поки не підпишешся, то з хати не підемо,— заявив Архип.

— І що вже ви з мене хочете? Ну ведіть на Голгофу, розіпніть, як сина Божого — годі мучити! —не стрималася Настя. Вона заплакала і, вивільнившись з кільця чоловіків, вискочила з хати.

Стояла біля повітки босоніж, в старенькій, вилялялій кофтині, з-під якої помітно пнулися груди, ще молода, вродлива, але змучена важкою роботою та нуждою — сльози текли, як вода. Так було важко, так боліло в грудях, що наче б закричала на весь світ, як їй нестерпно від неправди. "Хіба це мій Василь десь голову поклав за це, щоб вони мене отак мучили?" — запеклося у неї в грудях.

З хати один по одному повиходили всі п'ятеро чоловіків, зупинилися серед двору та почали гомоніти. Далі Федір Заїка озвався:

— Ти ось що, Насте, подумай гарненько. А ми ще навідаємося.

Жінка нічого їм не відповіла — говорити було несила. Вже й за хвірткою зникли агітатори, а вона все стояла, схилившись на вутленький тин від городу. Біля ніг терся кіт, в хаті плакали діти — не чула. "Не дасть він коней город виорати! А за що ж я гну спину в полі? Де важче — туди Настю. І по сіно, і в ліс — нарівні з чоловіками. Не давай — Бог з тобою! Копала вже не один раз — і цього року скопаю", — душила її образа.

Боляче їй було — отак щороку: земля пересихає, бо город високий, а Архип воду варить. Поки всі його друзі та ті, в кого чарку п'є, не попороють городи, то нічого в нього не доб'ється. Торік отак ходила, ходила за ним, а тоді взяла заступ та давай копати. Бо що ж на ньому виросте, коли пізно посадиш? "Думала, цього року кіньми виорю, аж, бач, — лізь у кабалу!" — досадувала. Але не так її город лякав (не звикати), як боялася, що корову з череди вилучать. "Де її тоді пасти?— лякалася. — Та невже

вони посміють? Невже Бога не побояться?" Настя відчувала, що не вистачить сил з ними боротися — підпишеться на сто карбованців. І від того страшно ставало. "Що тоді робитиму? Так уже затисли, так затисли — хитала головою. — Німці стріляли та вішали, а свої, бач, що виробляють! Як це його далі жити? Куди податися, де шукати правди?"

Думки роз'ятрили Настю, вивели з рівноваги і вона, мов одурена, довго стояла біля повітки. Далі похопилася, зайшла в хату та й знову підступилася до печі. Підпалювала дрова, а в голові було одне: "Підпишуся на сто, то хіба я наторгую стільки?" Уявила десятикілометровий шлях до районного містечка — і тупа біль запульсувала в попереку. "Якби хоч-раз хто з керівників пройшов тим шляхом — не вимагав би отакі гроші. Самі не ходять, а їздять. А щоб хто підвіз — ніколи!" — боліло їй.

Було, отак іде з базару (скільки разів!) стомлена, ледь ноги переставляє, а чоловіки, в кого коні в руках, їдуть возами, жінок своїх везуть — і ніхто не зупиниться. Наче й не бачать. Оглянеться Настя, а позаду неї ще такі вдови, як і вона, чепуляють, зігнувшись. Ну хай там хтось із іншого села, що не знає Настю, а то ж свій бригадир обжене швиденько — ні слова, ні півслова. Якось одного разу, коли він наздогнав її конем, обізвалася:

— Архипе, підвези, бо так щось нездужаю.

— Куди я тебе візьму? — буркнув, далі глянув на свою жінку Оксиню, що сиділа на возі, простягнувши ноги, йокнув на коня, і віз лунко заторохкотів по сухій дорозі. Зосталася Настя як є — сама з собою. Тільки запекло всередині, мов хто жару притулив до грудей. Повітря забракло. Наче грозові хмари скупчилися над нею: світ вельми посмутнів, і йти стало втричі важче. "Ой Василю, Василю,— згадала чоловіка,— чи знаєш ти, чи бачиш ти, як мені тут жити?" Всю дорогу шкодувала, що потягнуло за язик проситися. "Принизилася та й годі" — дорікнула собі. Відтоді більше жодного разу нікого не просила, щоб підвіз: їде конем, то на узбіччя зійде, постоїть, поки обжене, а тоді далі йде. Це тільки Омелько, як побачить, то обов'язково зупиниться", — згадала мірошника, що товаришував з її чоловіком ще до війни.

Совала горшки на припічку — горіло в неї в грудях. "Помагати державі треба... — повторяла слова Архипові. — Авжеж треба. Тільки не так! Де хочеш візьми, а віддай. Останнє віднеси, а твої діти хай з голоду умирають". Заслонила піч і, насипавши дітям супу, пішла на город. Але за що не бралася — настрою не було. Відчувала, що бригада та ось-ось має з'явитися. "Прийдуть і будуть силувати, щоб підписалася на сто карбованців, бо їм треба відрепортувати, що план виконали. А я не потягну таку суму! — жахалася Настя. — Хай хоч заходять, хоч ні — не підпишуся на стільки!" Чекала їх, прислухалася до кожного чоловічого голосу на вулиці, до стуку, шурхотіння і завмирала. Але на подвір'ї ніхто не з'являвся. Вже й обіди поминули, сонце почало сідати за садом, а їх не було. Потроху витягла візком гній з двору на грядки (так ухоркалася, що ноги тремтіли), далі дістала з горища соломи, нарізала січки корові — топталася в дворі навмисне, щоб керівники, коли прийдуть силувати на позику, в хату не йшли. Уже коли зовсім повечоріло ухопилася паркан лагодити, бо впав від вулиці.

Стукала невміло сокирою по кілку і думала: "Невже їм не видно, як живу? Все валиться! Хлівець тече — корову, хоч на вулицю виганяй. Дітям нема чого на ноги взути, а вони отакі гроші правлять. Сто-о! І язик у них повертається. Де їх узяти?" Душа не вгамовувалася. Гецькала сокирою з розпуки, не вчула, як до двору зайшла посильна з сільради Олена Маслачишина, пристаркувата, рудувата дівчина. Тільки, коли та обізвалася: "Тітко, Насте" — підвела голову.

— Вас у сільраду кличуть. Ось ідіть розпишіться.

— Це може за позику? — спитала Настя. — Не буду я розписуватися — і не піду!

— Ви розпишіться, а там як хочете, а то скажуть, що я не була у вас,— підійшла дівчина ближче.

"Бач, уже в сільраду звуть, щоб там розпинати..." — подумала Настя, коли посильна зникла за хвірткою. — "Як це його діяти? Не піду! Що вони зі мною зроблять?" — вирішила. І тут передумала:

— Оштрафують? Отоді буде! — Кинула з досади сокиру до дровітні.

— От уже мучать! Якби не діти — світ за очі поїхала б, — зітхнула.

Умилася наспіх над відром, одягла чистішу спідницю, дітям наказала, щоб не виходили з хати, бо вже смеркалося, та й подалася на село. Хату не замкнула і хлів одчинений покинула, бо корову ще не порала. "Хіба вони мене довго триматимуть? Скажу, що така сума непосильна для мене. Може, все-таки увійдуть у моє положення?" — міркувала в дорозі.

У сільраді вже сиділо кілька чоловік. За дверима, на яких висіла табличка "Голова", хтось голосно сварився, кричав, вчувався жіночий плач. Туди викликали по одному. Тих, хто відразу підписувався відпускали, а тих, що упиралися,— залишали подумати у загальній кімнаті. Потім викликали ще раз і ще.

Настя сиділа, мов на голках,— ждала своєї черги. Сусідка Параска теж вдова, в якій не було ні кола ні двора, лише хатка з двома віконцями, обставлена соняшниками, сказала:

— Хай мене хоч вішають, а підписуватися не буду!

Її довго тримали — вийшла з червоними од сліз очима і, нахилившись на одвірок, тихо мовила:

— От мучителі...

Настю покликали останньою. Вона зайшла поволі, стримуючи хвилювання, провела поглядом по кімнаті. За столом, відкинувшись на спинку стільця, сидів Федір Заїка, ліворуч Архип, а трохи далі, біля вікна, засунувши руки в чорне галіфе, стояв Іван Малахій.

— Ну що, обдумала? — глянув на Настю голова сільради.

— Скільки не думай, Федоре, то гроші з неба не впадуть, їх десь треба взяти.

— Ми це вже чули,— перебив її Федір Заїка.— Ось підписуйся — і не мороч нам голову.

— Я вам сказала, що на половину підпишуся, а більше — несила.

— Ти що, за дурнів нас вважаєш,— підбіг до неї Іван Малахій.— Чи думаєш, нам

нічого більше робити, як, тєє, умовляти вас, отут. Та ми тебе звідси не випустимо...— процідив крізь зуби і холодним поглядом провів жінку з голови до ніг.

— І чого ви вже так на вдову навалилися. Зважте хоч на сиріт, — промовила Настя зніяковіло. І тут відчула, як в грудях щось здушило, наче камінь там застряв.

— Ти тут нам, тєє, не кривися. Москва сльозам не вірить,— безжально застеріг секретар.

— Дай Бог, щоб твої діти отак плакали,— не стрималася Настя. Хотіла вийти з кабінету, але їй загородив дорогу Малахій. Із-за столу вийшов голова сільради — всі троє обступили жінку. Почали змушувати Настю, аби підписувалася. Більше всіх сатанів Іван Малахій: він то засовував руки до кишень галіфе, то виймав їх, бігаючи по кабінету. Розмахував кулаками перед Настею, торохтів стільцями, матюкався. Залякував:

— Ти ще пожалієш! Ми тебе туди... до Сибіру! На Колиму!

Настя ледь стояла на ногах, тіло було напружене до краю, горіли скроні. "До Сибіру! — пульсувало в голові,— На Колиму". Вона добре усвідомлювала, що це таке, добре розуміла: Іван Малахій на вітер слів не кидає. Ще до війни, як він головував у сільраді, не один десяток односельців було відправлено у ті далекі чужі краї — відправлено навіки, бо звідти так ніхто й не повернувся. Настя це пам'ятала, але поступитися, підписати собі вирок на своїй землі не сміла. "Хай краще загину на чужині, ніж отут..." — думала вона.

Надворі вже зовсім потемніло, а в кабінеті лампу ніхто не запалював. Якась пташка билася у вікно чи то спросоння, чи знетямки. Було сумно.

— Відпустіть мене,— почала проситися Настя.

— Ось підпишися на сто — і на всі чотири сторони,— тицьнув їй до рук список та ручку Федір Заїка.

— І на копійку не підпишуся! — відхилила той папір Настя. Така упертість жінки ще більше збісила Івана Малахія.

— Ти бачиш, — гримнув він. — Всі підписалися — Скороход який був, тєє, непідступний, а здався. А вона: "і на копійку". Підпишешся! Як миленька! Узнаєш де раки зимують, твою мати! — матюкнувся Малахій і вдарив Настю п'ястком руки у скивицю.

Жінка знітилася враз: слів забракло. Притулилася до одвірка — невимовний жаль застиг на її змарнілому обличчі. Але Малахій пхнув її від порогу і силоміць запроторив до сільрадівського ізолятора.

— Посидить ніч — стане розумніша,— мовив сердито і замкнув двері.

Настя спочатку плакала, притулившись до стінки. Потім спам'яталася: "Не мають права вони мене отут тримати!" Застугоніла в двері та почала озиватися:

— Одчиніть мені! У мене хата не замкнена, корова без догляду, і діти десь плачуть голодні. Випустіть, що це ви робите! Бога побійтеся!..

В коридорі вчулися кроки, а потім голос чергової:

— Тітко Насте, не кричіть, бо їх немає нікого. А я ключів не маю. Вранці прийдуть

— відімкнуть.

"Що оце його робити?" — запанікувала жінка. Всю ніч вона тинялася з кутка в куток, як пташка в клітці, поневірялася — шукала виходу, а його не було.

На ранок, коли через заґратоване віконце в ізолятор почало пробиватися світло, Настя сіла на підлогу, бо ноги вже не тримали. Русі коси її були розпущені, а в голубих, як небо, очах відбивалася безвихідь.

Коли зовсім розвиднялося і в сільраді вчулися голоси, Настя підвелася і знову почала стукати та проситися, аби хоч на годинку пустили її до дітей. Але ніхто на неї не звертав уваги, так ніби в цілому світі не було жодної живої людини. Голодна, роз'ятрена — душа, мов рана, горіла, — а що робити Настя не знала. Їй страшно було не за себе — за дітей. Розуміла: поки не підпишеться на сто карбованців — не випустять. "А підпишуся — як житиму?" — поставало питання, але відповіді не знаходила. Від думок паморочилося в голові, відчай сковував все тіло. "Якби це хоч Василь був..." — думалося.

— Ех, Василю, Василю! Де ти, голубе, є? — зітхнула з болем. Уявила його таким, як знала до війни. І погляд його, і добра посмішка, і слова ті ніжні, що колись казав їй — все зринувало в пам'яті. За згадками незчулася, коли й день поминув. І знову ніч застала її в ізоляторі. Тепер вона вже не просилася, щоб випустили, а сиділа тихо, мов закам'яніла. З голови не виходив той останній день, коли Василь збирався в дорогу... Все дивилася і дивилася в його голубі засмучені очі. І враз ніби голос Василя: "Насте..." Далі почула кроки... Жінка підхопилася — все в ній перевернулося. Не злякалася, а так ніби втратила контроль над собою.

— Це ти, Василю, — прошепотіла. — Господи— живий! А я журюся-журюся...

Хотіла сказати: "Іди швидше до хати, бо діти там напризволяще", але не мовила жодного слова — уста не розімкнулися. Подумала: "Це ж він у госпіталі лежав" Прислухалася — десь наче озивався дзвін, і голос якоїсь пташки, і гомін людський. А потім їй вбилося в голову, що вона надворі. Пригадалися слова з пісні, яку чула від матері: "Ой матінко зірко, як у чужій сторонці..." І вже позбутися тих слів була не здатна. Повторювала їх раз-по-раз, аж поки не настав ранок.

О десятій годині двері одімкнув голова сільради. Настя, що сиділа у кутку, не підводячись, озвалася:

— Відпустіть мене швидше. Ви ж чули, Василь прийшов...

— Хто? — не зрозумів голова її останніх слів. Жінка повторила:

— Василь мій вернувся з фронту. Був тут вночі...

— Голова сільради прийняв те за вигадку і сердито буркнув:

— Ось підписуйся на сто — ніхто тебе тримати не буде.

— Настя не стала заперечувати, як раніше, а підвелася, підійшла ближче до Федора і мовила тихо:

— А хіба я проти — підпишуся на сто. Треба ж державі допомагати.

— Бач, як подіяло! — відзначив задоволено голова. Він дістав списки і показав Насті, де розписатися. Та вивела поволі своє прізвище проти цифри сто і вийшла з

сільради. Але подалася не додому, а зовсім в іншому напрямку.

Згодом її бачили, як ходила по селу та хвалилася своїми бідами. Дивна така: обличчя від безсоння та поневірянь геть зчорніло, в очах відчувалася хижа пустка. Коли хто питав, куди вона йде, то казала: "Позичила державі сто карбованців, то несусь у вузлику". І показувала синю хустину, що тримала у руці. Хвалилася людям, що Василь її прийшов з війни, а для переконання додавала: "Сидить з дітьми вдома". Хто чув таке від неї, то дивувався: "Коли це він прийшов?"

Потім її бачили на вулиці і наступного дня: ходила по селу зранку до вечора. Говорила одне і теж: "Я позичила державі гроші, яких у мене немає",— і сміялася. Той сміх, як дрібні хвильки у холодну погоду на воді, морозив односельцям тіло.

Вдома вона ні за що не бралася — не топила піч, не поралася біля худоби — все їй було байдуже. Дітей то пестила надмірно, то забувала про них зовсім. Люди всьому лад давали.

Восени, як почалися заморозки, Настю відвезли до лікарні. Коли її виводили з двору, то просила:

— Василеві скажіть, щоб дітей не обіжав. І гроші хай віднесе у сільраду, ті, що я державі позичила. Там — у голубій хустині зав'язані...